

Сердюк І. А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»

На основі проведених логіко-семантичного аналізу юридичного терміна «громадянське суспільство» та методологічного аналізу існуючих у сучасній юридичній науці інтерпретацій однойменного поняття, запропоновано власний підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії, що враховує характер взаємозв'язку досліджуваного нами соціально-правового феномена та соціальної, правової держави.

Ключові слова: суспільство, громадянське суспільство, соціальна, правова держава.

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної науки є уточнення її понятійного ряду. Однією зі складових цього ряду є категорія «громадянське суспільство», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуване явище державно-правової дійсності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поняття громадянського суспільства, генеза його ідеї, структура, шляхи формування є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових монографій, так і підручників та навчальних посібників з теорії держави і права. В той же час на особливу увагу заслуговує монографія О. Скрипнюка «Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики» [7], предметом дослідження в якій з-поміж інших стали питання історико-правової генези поняття громадянського суспільства, політико-правові проблеми регулювання відносин у сфері взаємодії громадянського суспільства та соціальної, правової держави, а також шляхи розбудови громадянського суспільства в Україні.

Метою цієї статті є спроба автора на основі логіко-семантичного аналізу юридичного терміна «громадянське суспільство» та методологічного аналізу існуючих у сучасній юридичній науці інтерпретацій однойменного поняття, запропонувати власний підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії, що у вигляді сукупності її суттєвих ознак слугував би адекватним відображенням досліджуваного феномена соціально-правової дійсності, а також відповідав би сучасним потребам суспільної практики в аспекті розбудови соціальної правової держави та формування громадянського суспільства в Україні.

Як методологічною посилкою цього дослідження, що є відображенням діалектичного взаємозв'язку феноменів соціально-правової дійсності, скористаємося тезою про те, що із соціальною правовою державою взаємопов'язане громадянське суспільство, що слугує її соціальною основою та зда-

тне побудувати таку державу.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової і навчальної юридичної літератури, присвяченої проблемі громадянського суспільства, свідчить про певну відмінність у поглядах науковців щодо розуміння однойменного поняття.

Термін «громадянське суспільство» є складним, адже утворився в результаті поєднання двох слів, з'ясування смислового навантаження яких і дозволить нам розкрити зміст однойменного поняття, що складає предмет дослідження.

З цього приводу російський учений М. Матузов слушно зауважив, що словосполучення «громадянське суспільство» умовне, оскільки «негромадянського», а тим більше «антигромадянського» суспільства в наш час не існує. Будь-яке суспільство складається з громадян, пов'язаних з державою політико-юридичними відносинами. Лише додержавне, нецивілізоване (родове) суспільство, а також суспільство в станово-кастову епоху не можна було назвати громадянським через його незрілість, примітивність, а також тому, що там взагалі не існувало таких понять, як «громадянин», «громадянство» [8, с. 200].

Таким чином, учений фактично пов'язує громадянське суспільство з інститутом громадянства, що отримав політико-правове визнання лише в буржуазну епоху, під впливом природних прав людини та необхідності їх юридичного захисту. Сам же термін «громадянське суспільство», як справедливо зазначає М. Матузов, набув у літературі свого особливого змісту і в сучасному розумінні виражає певний тип (стан, характер) суспільства, його соціально-економічну, політичну і правову природу, ступінь розвитку та завершеності [8, с. 201].

Підтвердження наведеної тези М. Матузова знаходимо в навчальній літературі. Так? зокрема, Т. Тарахонич вважає, що громадянське суспільство – це історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних) [9, с. 119].

У соціальній філософії утвердився гносеологічний підхід, за яким суспільство розглядається не як сукупність індивідів, а як суспільні зв'язки та відносини між людьми, що складаються на основі цих зв'язків [4, с. 63].

Слушною у контексті наведеного умовиводу є думка К. Маркса про те, що суспільство не складається з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, у яких ці індивіди знаходяться один із одним.

Аналогічний підхід до розуміння досліджуваної нами категорії знайшов своє відображення у роботі П. Сорокіна «Человек. Цивилизация. Общество». Індивід, вважає вчений, являє собою лише фізичний, біологічний або психологічний феномен [4, с. 63], а соціальні зв'язки та відносини позначені у нього як «родове соціальне явище», тобто така спільна для всіх соціокультурних явищ властивість, з якої, власне, і потрібно починати вивчення структурного аспекту соціуму.

З урахуванням з'ясованого нами смислового навантаження слів «грома-

дянське» та «суспільство» можна зробити попереднє припущення про те, що у синтезованому вигляді відповідне словосполучення може тлумачитись як сукупність зв'язків та відносин, що існують між громадянами.

Водночас така інтерпретація категорії «громадянське суспільство» є доволі спрощеною, адже не враховує особливостей сучасного суспільно-політичного, економічного та духовного життя народу, а також ролі соціальної, правової держави у його (суспільства) формуванні та функціонуванні.

На підтвердження цієї тези наведемо такі аргументи:

1) по-перше, правовий статус індивідів у сучасному суспільстві з огляду на їх приналежність до громадянства конкретної держави є різним, а тому логічно хибним видається припущення про те, що громадянське суспільство складається лише з громадян, тобто фізичних осіб, що мають політико-правовий зв'язок із конкретною державою. Слушною у зв'язку з вищевикладеним виглядає інтерпретація поняття «громадянське суспільство», запропонована П. Рабіновичем. На думку автора, громадянське суспільство являє собою спільність вільних, рівноправних людей та їхніх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником, а також брати активну участь у політичному житті [6, с. 47]. Аналіз наведеного визначення свідчить про те, що вчений фактично розширив суб'єктний склад громадянського суспільства, адже розглядає його не лише як сукупність людей, але й як сукупність їх об'єднань. Така думка науковця є цілком обґрунтованою, відповідає суспільно-правовій дійсності та знайшла підтримку в науковому загалі.

2) по-друге, вважаємо не зовсім коректною інтерпретацію поняття громадянського суспільства як сукупності сформованих на добровільних засадах громадських об'єднань, які діють на засадах самоврядування і за посередництвом яких індивіди реалізують належні їм невід'ємні права і свободи [3, с. 470–471]. Такий висновок може бути обґрунтований тим, що сучасне державно організоване суспільство складається не лише з колективних, але й з індивідуальних суб'єктів права, чий життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються до того ж найвищою соціальною цінністю. Крім того, вище нами вже наголошувалося, що суспільство виражає не суму індивідуальних або колективних суб'єктів права, а є відображенням сукупності тих зв'язків і відносин, у яких ці суб'єкти знаходяться один із одним. Г. Гегель, якого справедливо вважають фундатором теорії громадянського суспільства, визначив його як зв'язок (спілкування) осіб через систему потреб і розподілу праці, правосуддя (правові установи і правопорядок), зовнішній порядок (поліцію та корпорації) [2, с. 227].

3) по-третє, потребують конкретизації сфери суспільного життя, в яких складаються відповідні зв'язки і відносини, що є або ж вільними від втручання держави (за М. Матузовим), або ж відносно незалежними від держави (за Л. Морозовою). Так, зокрема, М. Матузов загальнотеоретичну категорію «громадянське суспільство» визначає як сукупність позадержавних, позаполітичних відносин (економічних, соціальних, культурних, моральних, духовних, корпоративних, сімейних, релігійних), які утворюють особливу сферу

специфічних інтересів вільних індивідів-власників та їх об'єднань [8, с. 213]. Л. Морозова під громадянським суспільством розуміє сукупність суспільних відносин, головним чином майнових, товарно-ринкових, сімейних, моральних та інших, відносно незалежних від держави. Відносна незалежність обґрунтовується тим, що держава управляє суспільством, є формою його організації. Проте держава не має права втручатися в ці відносини, оскільки вони складають сферу приватного життя людей [5, с. 377].

4) по-четверте, погляди науковців щодо характеру взаємовідносин соціальної, правової держави та громадянського суспільства є доволі різними, а подекуди навіть суперечливими. Так, зокрема, у багатьох працях сучасних науковців, громадянське суспільство визначається як логічна протилежність державі та державній владі. При цьому вони здебільшого акцентують увагу на тому, що вже сам політико-правовий факт появи держави одразу ставить питання про диференціацію всього суспільного життя на, так би мовити, два сектори: громадський та суто державний, кожний з яких намагається поширити свій вплив на інший. Державність, як зауважує Л. Мамут, завжди пов'язана з доцентровими тенденціями, що існують поряд з ієрархізацією, збільшенням кількості інтеграційно-субординаційних зв'язків у суспільстві. Громадянське суспільство, навпаки, є виявом протилежної, відцентрової тенденції і пов'язане з процесами диференціації [7, с. 363].

Характеризуючи взаємовідносини правової держави і громадянського суспільства, можна зробити висновок про те, що вони можуть бути або антагоністичними, або мати характер конструктивної взаємодії.

Антагоністичні відносини передбачають розширення політичного, економічного, правового впливу однієї сторони цих відносин за рахунок зменшення влади іншої. Слушною у зв'язку з цим є думка М. Абдулаєва та С. Комарова, котрі зауважили, що основною перешкодою на шляху розвитку громадянського суспільства є домінування держави над суспільством. Верховенство держави стосовно особи призводить до підпорядкування та руйнування громадянського суспільства [1, с. 169].

Найбільш оптимальним варіантом співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства видається їхня конструктивна взаємодія. Соціальна, правова держава завжди діє не заради самозбереження державної влади, а заради тих людей, чиї права, свободи і гідність вона покликана юридично забезпечувати та економічно підтверджувати [7, с. 364].

Результат взаємодії соціальної правової держави і громадянського суспільства видатний шведський теоретик Г. Мюрдаль визначив як створення системи загального добробуту та соціального захисту, яка конститується з боку соціальної, правової держави та громадянського суспільства. Щодо соціальної правової держави, то її діяльність включає такі моменти:

- 1) забезпечення членам громадянського суспільства високого прожиткового мінімуму та надання матеріальної допомоги тим, кому вона необхідна;
- 2) всебічний правовий захист громадян від злочинних дій, адміністративної сваволі, ідеологічного тиску та будь-якої політичної цензури;

3) забезпечення максимальної стабільності правового, політичного та економічного життя суспільства;

4) захист громадянських, політичних, економічних прав і свобод, які відповідають принципам соціальної правової держави;

5) забезпечення екологічної безпеки членів громадянського суспільства;

6) створення умов, за яких громадяни отримують засоби для свого гідного існування будь-якими шляхами, що не суперечать закону.

Діяльність громадянського суспільства реалізується в таких напрямках:

1) забезпечення функцій контролю установчої влади над правомірністю дій органів державної влади;

2) стимулювання громадської активності;

3) знаходження дійового консенсусу між інститутами державної влади та широкими колами громадськості;

4) створення сприятливої соціально-психологічної атмосфери як у суспільстві в цілому, так і в його окремих структурах;

5) репрезентація інтересів усіх громадян як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні;

6) контроль за розподілом привілеїв у суспільстві [7, с. 427–428].

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна запропонувати таку дефініцію поняття «громадянське суспільство»: *це сукупність позадержавних, позаполітичних відносин (економічних, соціальних, культурних, моральних, духовних, корпоративних, сімейних, релігійних), що складаються між вільними та рівноправними людьми й їх об'єднаннями, котрі прямо та опосередковано здійснюють установчу та контрольну функції щодо формування та діяльності органів публічної влади, і яким соціальна, правова держава забезпечує юридичні можливості бути власником, брати активну участь у політичному житті, а також надання матеріальної допомоги тим громадянам, кому вона необхідна.*

Бібліографічні посилання

1. Абдулаев М.И. Проблемы теории государства и права : ученик / Абдулаев М.И., Комаров С.А. – СПб., 2003.

2. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Гегель Г. В. Ф. – М., 1990.

3. Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х., 2009.

4. Крапивенский С.Э. Социальная философия : учебник для студ. вузов / Крапивенский С.Э. – М., 1998.

5. Морозова Л.А. Теория государства и права : ученик / Морозова Л.А. – М., 2002.

6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. – Вид. 5-те, зі змін. – К., 2001.

7. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. – К., 2000.

8. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.

9. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К., 2006.

Сердюк И. А. Методологический анализ интерпретаций понятия «гражданское общество». На основе проведенных логико-семантического анализа юридического термина «гражданское общество» и методологического анализа интерпретаций одноимённого понятия, которые существуют в современной юридической науке, предложен свой подход к пониманию этой общетеоретической категории, который учитывает характер взаимосвязи исследуемого нами социально-правового феномена и социального, правового государства.

Ключевые слова: *общество, гражданское общество, социальное, правовое государство.*

Serdyuk I. A. Methodological analysis of interpretation of the notion «civil society».

In time of working on the article, the author had for an object to suggest his personal approach concerning conception of general and theoretical category «civil society», which in the form of the body of its crucial features would adequately reflect the studied phenomenon of social and legal reality, and also meet modern needs of social practise from the aspect of social, law based state building and civil society formation in Ukraine.

Taking into account determined by the author sense load of the words «civil» and «society», advance assumption can be made that in a synthesized form the abovementioned word phrase can be interpreted as a totality of connections and relationships existing between citizens.

At the same time, such an interpretation can be considered as a simplified one because it doesn't take into account the features of modern social and political, economical and spiritual life, and also the role of social, law based state in its formation and functioning.

To prove the statement the following reasons are suggested:

1) legal status of people in modern society, taking into consideration their belonging to citizenship of a specific state, differs, and therefore it seems logically fault to assume that civil society only consist of citizens that is physical persons having political and legal connection with a specific state;

2) spheres of social life where appropriate connections and relationships are formed, which are whether free form interference from a state (M Matuzov) or relatively independent from a state (L. Morozova), should be specified;

3) scientists' views concerning the character of mutual relationships between a social, law-based state and civil society differ and sometimes are contradicting.

The author has suggested the following definition of a «civil society» notion: it is a body of outside the state, outside the politics relationships (economical, social, cultural, moral, spiritual, in-company, family and religious) emerging between free and equal in rights people and their assemblies that directly or indirectly exercise basic and controlling functions as to formation and activities of public authorities, and to which social, law-based state guarantee legal opportunities to be an owner, to actively participate in political life and also financially assists those people, who need it.

Keywords: *society, civil society, social and law-based state.*

Надійшла до редакції 17.12.2013